

Sait Çetinođlu: Ermeni Toplumunun Yakıcı Yaşam Mücadelesi: Kaç kişisiniz Boğos Efendi?

Posted on 13/12/2016

Apraham Kasapyan'ın, *Bu devirde, yaşlı, dünyaya veda etmekte olan bir adamın hayatını, onu çok sevenler bile okumaz, biliyorum. Yaşayanların vakti yok ki ölmekte olanın hayatıyla ilgilenirler. Bunu biliyorum, ama yine de, kendime bir meşgale olması için, hatırımda kalanları yazıya dökmeye çalışacağım.* Sözleriyle kaleme aldığı Tekirdağ'dan başlayan *tehcir* adı altındaki ölüm yolculuğu sürecinde ve ölüm coğrafyasındaki yaşam mücadelesini n gün ışığına çıkarıldığı yazarın torununun çevirisiyle okuyucusuna sunulan *Kaç Kişisiniz Boğos Efendi?*[\[1\]](#) Başlıklı öz yaşam öyküsü, Ermeni toplumunun geçen yüzyıldaki yakıcı yaşam mücadelesinin özetidir.

Editörün sunuş yerine özetlediği gibi: *Yani bir hayatın değil, aslında bir hayatta kalışın hikâye edilmiş hali bu metin. Temelde 1915 ve sonrasının cana kast eden koşullar altında nasıl ayakta durulabildiğini anlatıyor. Bir günde yerlerinden yurtlarından edilen, üstelik bir Pasifik adasının güvenliği sağlanmış sözde tehlikeleri altında değil, dağda bayırda, gece gündüz, sıcakta ve soğukta yüzlerce kilometre kat eden genç yaşlı yüz binlerce insanın yaşayabileceği her türden tehdit altında ölmemeye çalışan bir çocuğun yaralarını ve korkularını ömrü boyunca sırtında taşıyan birinin hikâyesinden söz ediyoruz. Cumhuriyet tarihi boyunca Türkiye Ermenilerinin bu tür hikâyeleri anlatmak konusunda, malum nedenlerle ne kadar ürkek ve ketum olduğu göz önüne alındığında, nadir, değerli ve çok da cesur bir hikâye aynı zamanda. Kasapyan mütevazî cümleler kurmasına karşın önemli bir belge kaleme alıp bize ulaştırmış olduğunu söyleyebiliriz.*

Bir varlık-yokluk hikayesi olan Apraham Kasapyan'ın anıları, Soykırımdan başlayıp, Ermenileri bir yüzyıldır art arda izleyen felaketler zincirinin halkalarında yaşanmış direnişlerin hikayesidir: *Varlık Vergisi, 20 Sınıf Nafia Askerliği, 6-7 Eylül ve bir ömürden çok daha fazlasına sığabilecek daha nice felaketi yaşamış, bütün bunlara karşılık pes etmemiş, hayata dört elle sarılmış bir adamın, gerçek bir survivor'ın, bir verabroğ'un hikâyesi, kısaca Soykırımın sürekliliğin hikayesi ve tarihidir.*

1902 doğumlu Kasapyan anılarına, aklının erdiğiinden itibaren başlar. *Çocukluğumla ilgili ilk hatıram, 1908 yılındaki hürriyet gününe dairdir. Sözleriyle anılarına II. Meşrutiyet ve meşrutiyet'in saçtığı umut eşk etmektedir. İkinci çocukluk anısı Balkan Savaşına dairdir: 1911 'de Balkan Savaşı başladı. Dokuz yaşındaydım ve hafızam beni yanıltmıyorsa ikinci sınıftaydım. Bulgarlar Tekirdağ'ı işgal ettiklerinde, askerler barınmak için bütün okullarımızı alınca okulsuz kalmıştık. Çocukluğuna dair son anısı I. Dünya Savaşının başlamasıdır. Bulgarlar 9 ay sonra şehrimizden ayrıldılar. Okullarımız tekrar açıldı ve ben yeniden okula başladım.*

1914'te bu defa Birinci Dünya Savaşı gelip çattı. 12 yaşındaydım. Savaş ile başlayan seferberlik ve arkasından gelen tehcir adı altındaki ölüm yolculuğu ve Soykırım süreci, küçük Abraham'ı kısa zamanda geri dönmek üzere çocukluktan çıkaracak, yaşam mücadelesi içinde pişecektir. 1915'in başında, hükümet biz Ermenilerin sürgün edilmesini emretti (aksor). O yıllarda Tekirdağ'daki Ermeni nüfusu 18 bindi. Yalnız 2-3 bin kişiye, asker ailesi oldukları için dokunmadılar. Geri kalan 15-16 bin kişi, yanlarına yalnız birer yorgan alma izni verilerek yola çıkarıldı.

İlk durağımız İstanbul Sirkeci'deki, bugün Paket Postanesi'nin olduğu yerd. İkinci gün, İstanbul'dan 300-400 kişi küçük bir gemiyle İzmit'e vardık... Bilecik'e vardığımızda bizi indirdiler. Orada bir gün kaldıktan sonra tekrar trene bindirildik. Bu sefer Konya'ya geldik. Yol uzadıkça durumu daha iyi kavramakta ve bilinmezliğe doğru bir yolculuğu sürdürdüklerini algılamaktadırlar: Artık büyüklerimiz bu yolun hepimizi nasıl bir sona doğru

götürdüğünü anlamaya başlamıştı. Sefalet giderek daha fazla baş gösteriyordu... Bu uzun yolculukta yüz binlerce insan, perişan bir halde, aç biilaç yürüyerek yol alıyor ve artlarında binlerce kurban bırakıyorlardı. Ölümün kıyısına gelmiş sevdiklerini yollarda bırakarak, bilinmeze doğru yol alıyorlardı... Bizimle birlikte yayan gelen sayısız insan vardı. Yol üstünde ise binlercesi ekmek dileniyordu... Velhasıl, Ermeni halkı için daha önce hiç duyulmamış bir zulüm başlamıştı... Artık tüm yetişkinler bu yolun bizi ölüme götüreceğini anlamışlardı...

Yıllar sonra anılarını kaleme aldığı anda bile gördüklerinden ürktüğü gibi çekilen acıları yeterince yansıtamamaktan korkmaktadır. Zira karşı karşıya kalan durum ve çekilen acılar tarifsizdir. *O yoldaki perişan haller gözümün önüne geliyor. Acaba bunları tasvir edebilir miyim diye düşünüyorum ama bunu becerebilmenin benim kalemimin harcı olmadığını anlıyorum...*

Arap çöllerinin kıyılarına geldiklerinde durum daha netleşmiştir. Bu yolun Ermeniler için bir ölüm yolculuğu olduğuna artık Kuşku yoktur. *Açlıktan, hastalıktan ölenlerin haddi hesabı yoktu. İnsanlar o kadar umutsuz durumdaydı ki, ölenler için ağlayacakları yerde "O da kurtuldu!" diye seviniyorlardı. Sahibi olanlar tepelere bir yere gömülüyor; sahipsizler ise gömülmeden öylece ortada bırakılıyorlardı.*

Yolculuğun amansız olduğu kadar mola yerlerinde onları ölümcül hastalıklar beklemektedir. Ailede hastalıklar baş gösterir ve kayıplar başlar. *Yirmi iki gün Katma denen tren istasyonunun yanında kaldık. Pislik o kadar arttı ki, dizanteri hastalığı baş gösterdi. Her gün binlerce kişi ölüyordu. Bu sırada Ağavni halam da dizanteriden öldü. Onu bulduğumuz yere, ovanın bir kenarına gömdük...*

Talih burada aileye gülecek mutlu bir tesadüf sürgüne burada son verecektir. Kilis kaymakamı tanıdık çıkacak ve bu insan hayatlarını kurtarmaya vesile olacaktır. *Kilis kaymakamı eski Malkara kaymakamı Ali İhsan Bey*[\[ii\]](#)*'miş. Bunu duyan Boğos eniştem çok*

sevindi. Ali İhsan Bey'in Malkara'da olduğu dönemde o kadar yakınlanmış ki, Kaymakam Tekirdağ'a indiğinde, ailecek eniştemin evinde misafir olurlarmış...

Boğos Enişte çok hasta olduğundan Kaymakam'a bir haberci gönderilir. O süreçte az bulunur bir olay gerçekleşir kaymakam kampa gelerek aileye sahip çıkar.

Eniştem hasta, saç başı darmadağın, sakallan uzamış vaziyette, çadırda yatıyordu. Atlıyı görünce hepimiz şaşırдық, adam Boğos Efendi'ye seslenmemizi söyledi. Koşup haber verince eniştem çadırından çıktı.

Kaymakam eniştemi o halde görünce suratı allak bullak oldu, gözlerinden bir anda yaşlar boşaldı. Atının yularından çekip sırtını döndü:

"Çok rica ediyorum Boğos Efendi, karşıma bu vaziyette çıkma, sizi böyle görmek istemiyorum. Yalnız, bana kaç kişi olduğunuzu söyle ki sizi bir haftalığına Kilis'e aldırayım." Eniştem otuz üç kişi olduğumuzu söyledi. Kaymakam atından indi, hemen bir izin tezkeresi yazıp çocuklardan birine verdi. Vakit kaybetmeden birkaç araba tutup Kilis'e, falanca otele gelmemizi söyledi ve eniştemi bulan çocuğa 5 kuruş (o zaman çok paraydı) verdikten sonra arkasına bakmadan uzaklaştı.

Ermenilere yardım etmenin suç olduğu o günlerde kaymakam aileye sahip çıkararak onları şehirde evlere yerleştirilmesini sağlar. Otuz üçümüzü şehrin üç ayrı semtine yerleştirmek üzere yanımıza bir adamını gönderdi. Adam üç ev tutmuştu bile. Bu evlerde on birer kişi kalacaktık...

Bir eve yerleşmeleri açlıklarına çare olmamıştı. Hem iş yoktur hem de buldukları iş açlığa çare olmamaktadır. Aç kaldığımız günler öyle çoktu ki, iş bulup çalışabildiğimiz için Allah'a şükrediyorduk. Dilenmek için avuç açtığım ama kendime yediremediğim için ağlayarak geri döndüğüm günler de olmuştu.

Ayrıca bir yere yerleşmiş olmaları onları onların emniyetini sağlamamakta dışarı çıktıklarında tehlike devam etmektedir. Abraham babasının böyle bir durumda nasıl kurtulduğunu nakleder: *Bize nasıl kurtulduğunu anlattı. Bir sabah, bütün Ermenileri sıraya sokmuşlar. İsimlerini sormuşlar ve bir yere toplamışlar. Babam, "Süryani'yim" diyenleri serbest bıraktıklarını fark etmiş. Süryaniyim diyerek tekrar ölüm yürüyüşüne çıkarılmaktan kurtulmuştur.*

Savaşın sonuna kadar tehlike altında, kimi gün aç kimi gün tok ve bir tedirginlikle yaşamları devam edecektir. Bir gün Almanların savaşı kaybetmiş olduklarını, İngilizlerin Bağdat'a, Basra'ya vardıklarını duyarlar. İngilizler Halep'e varmaya da gecikmezler.

O sıralar, bizden yayan yedi-sekiz saatlik mesafede olan Halep'in İngilizler tarafından işgal edildiğini duyduk. Bu haber içimize büyük bir korku düşürdü. Bir grup Kilislinin şehirde bulunan 1000-1500 Ermeni'yi bir gece yok etmeyi düşündükleri dedikodusu ortalıkta dolaşıyordu. Bunun üstüne bir-iki gün evden çıkmadık. Bir sabah, Hintli İngiliz askerlerinin Kilis'e girerek hükümet konağını işgal ettiklerini duyduk.

Artık kurtulmuş ve evlerine dönüş için beklemeye başlamışlardır. İstasyonda ki bekleme sürecinde Abraham el konulan Ermeni kızlarına şahit olur.

Bir gün yaşlı bir adam yanıma geldi, bana bir mektup verdi ve hiçbir şey demeden uzaklaştı. Mektubu açmadan Boğos enişteme götürdüm. Boğos eniştem zarfı açtı ve mektubu sessizce okudu. Ermenice yazılmış olan bu kısa notta ne yazdığını bugün bile hatırlıyorum:

"Sevgili babalar, anneler, ablalar ve abiler,

Ben Adapazarlı Tulumbacı Siragan'ın kızı Sirarpi'yim. Üç buçuk senedir bu köylerin büyük ağasının yanındayım. Beni yanınıza almanızı rica ediyorum."

İngiliz komutanın yardımıyla kızı kurtarırlar.

Bu olaydan iki gün sonra lokomotif geldi, bizim vagonları o lokomotife bağladılar ve Adana'ya doğru yola çıktık. Adana'ya vardığımızda hepimiz çok mutluyduk.

Dönüş başlamıştır. Kabusun bitmesiyle birlikte Savaş sırasında yurtdışında kalan Ermeniler geri dönüp ailelerini arama başlamıştır. Adana, Çölden gelenlerin toplandığı istasyonların başında gelmektedir.

Anadolu'dan çalışmak için daha önce Amerika'ya gitmiş olan binlerce genç artık ailelerini aramak için Adana'ya geliyorlardı. İstasyona Halep'ten, Şam'dan ve daha uzak şehirlerden her gün iki-üç tren ulaşıyordu. Amerika'dan gelen bu gençler, tren boyunca dizilip, pencerelerden sarkan biçare haldeki sürgünler arasında kendi ailelerini arıyorlardı.

Bu manzarayı tasvir edebilmek için çok güçlü kalem lazım!

Akrabalarından veya ebeveynlerinden birine kavuşanlar onlara öyle sarılırlardı ki, onları birbirlerinden ayırmak mümkün olmazdı. Daha sonra "sorular" kısmı başlardı: "Babama ne oldu?"

"Öldü?"

"Kız kardeşim nerede?"

"Kaçırdılar."

"Annem?"

"Açlıktan öldü?"

Kimi zaman annesini, babasını, kız veya erkek kardeşini bulanlar da vardı. Bu acılı manzara karşısında kimse gözyaşlarına hâkim olamazdı.

Üç buçuk sene sonra nihayet evlerine dönebilirler, evleri işgal edilmiştir. İşgal sona erdirilip evlerine yerleşirler. Ancak kabusun bittiğini söyleyemiyoruz. Zira savaş bir başka devam etmektedir. *Bu sırada Yunanlılar Ermenileri askere almaya başladılar. Yaşım 18 olduğundan beni almadılar. Bir yıl eniştemle çalıştım. Yaşım 19 olmuştu ve ortalıkta benim yaşımdakileri de askere aldıklarına dair söylentiler dolaşıyordu. İşimden ayrıldım. Malkara'dan Keşan ve Gelibolu güzergâhıyla Lapseki'ye kaçtım. Oradan da bir vapura binerek İstanbul'a vardım. Abraham İstanbul'da iş tutmaya başlamıştır.*

Milli Mücadele'in İttihatçıların lehine sonuçlanması, İttihatçıların yeniden iktidar olması anlamına geldiğinden, Yunanlarla birlikte Ermenilerde coğrafyalarını terk edenler arasındadır. *O dönemde Trakya'da bulunan Ermenilerin bir kısmı Bulgaristan'a kaçtı, bir kısmı da İstanbul'a göç etmeye başladılar. Annem ve babam da İstanbul'a gelenler arasındaydı.*

Yeni dönemde işleri bozulan Abraham ülkeyi terk eder. Yaklaşık yedi yıl Fransa ve Romanya'da çalışarak 1929 da geri döner. Evlenir. Zorlukla işyeri sahibi olup kazanmaya başladığında, Gayrimüslimleri işlerinden uzaklaştırmak için gündeme alınan 20 kur'a askerlik uygulaması ile "askerliğe" alınır. Abraham için çile yeniden başlamıştır.

1941'de Ermenileri, Rumları ve Yahudileri 22 tertip askere çağırdılar; yani 23'le 45 yaş arası bütün erkekleri... Savaşa girmemiştik, o halde neden askere alınıyorduk? Gayrimüslim evlerinde yine feryat figan başlamıştı. Kaçmak mı, gitmek mi? Tabii ki kaçmak kolay değildi. Askerler evlere gelip insanları topluyorlardı. Dokuz-on gün sonra teslim olmaya mecbur kaldım. Dükkânın işini eşime bırakıp yola çıktım. Sonumuzun ne olacağını Allah bilirdi. Bu yapılanda bir iyi niyet görmüyorduk. Böylece nafia askeri olduk. Küçük bir trenle bizi Tuzla'ya götürüp kışlaya yerleştirdiler.

Sonrasında, kendini bir anda Yozgat'a Anadolu steplerine doğru yol alan tren vagonunda bulacaktır. Abraham endişe ve derin düşünceler içindedir. Savaşa girilmediği halde askere alınmışlardı? *Neden bizi yuvamızdan uzaklaştırıyorlardı? Alın size ikinci sürgün! Aramızda o güne kadar üç kere askere alınmış olanlar bile vardı. Vagonlar o kadar doluydu ki, geceleri ayaklarımızı uzatmamız mümkün değildi, dönüşümlü olarak uyuyorduk. Üç gün sonra Ürgüp denen yerin dibine geçesi yere vardık. Bize verilen çadırları kurduk, geceyi orada geçirdik. İkinci gün, yakıcı güneş altında sefil olduk. O köyde su denilen şey yoktu. Bir matara suya 25 kuruş ödüyorduk. Bu paraya o zaman bir kilo et alınıyordu... Biz zavallı "asker"lerin hali görülmeye değeri. Aramızda yürüyemeyecek halde olanlar da, pamuklar içinde pırpışlanarak yetişmiş milyonerler de vardı.*

Kafile, kimi yayan kimi zaman kamyon üzerinde Yozgat'a doğru yoluna devam eder. Toplama kamplarından biri olan Yozgat'ta ki Çamlık bölgesindeki çadırlarda 8-10 bin kadar gayrimüslim *asker* çadırlara yığılmıştır. Toplama kampındaki askerler 250'şer kişilik gruplara ayrılarak, çeşitli şehirlerde çalışmak üzere gönderilirler. Ermeniler sayıca fazla olduğundan 100 Ermeni, 75 Rum ve 75 Yahudi olmak üzere gruplara ayrılırlar. Gruplar farklı yerlere gideceklerdir. Grupların başında birer komutan bulunmaktadır. Gruplarda yüksek bir dayanışma vardır. Din ve mezhep ayrılığı ortadan kalkmıştır. Grupta daha varlıklı olanlar, kumandanın etrafında toplanıp biraz daha rahat etmek için uğraşıyorlardı. Bir kısmı bunda başarılı da oldu ve bunların hemen hepsi Ermeni'ydi. Kumandan onlara hafif işler verdi. Onlardan biri de, sonradan çok iyi bir insan olduğunu öğreneceğimiz kuyumcu Diran Şennal'dı.

Barınma ve çalışma koşulları çok kötüdür. *En kötüsü, geceleri hücum eden milyarlarca sivrisinekti. Bu böcekler, sıtmaya yakalanmamıza sebep oldular. Bizi sıraya soktukları zamanlarda, beklerken aramızdan yere yığılanlar olurdu. Ben de ağır bir sıtmaya yakalandım. Bir hafta tedavi gördükten sonra çadıra geri gönderdiler. Bu arada bitlenmeyen kimse de yoktu. Her gün, bu pis böcekleri temizlemekle uğraşır, yine de önünü alamazdık. Kısacası, hayat bizim için dayanılmaz bir hal almıştı.*

Aylar sonra evine dönebilen Abraham Kasapyan'ı devletin bir başka sürprizi beklemektedir: Varlık Vergisi.

O günlerde Varlık Vergisi adı altında bir vergi çıkacağına dair dedikodular dolaşmaya başladı. Gerçekten de birkaç gün sonra, Maliye'nin duvarlarına isimlerimizi asmaya başladılar. Bir sabah, İstanbul'da, gayrimüslimlere kimsenin ödeyemeyeceği kadar yüksek vergiler geldiğini duyunca bütün vücudum titremeye başladı... Tüm cesaretimi toplayarak Maliye'ye gittim, duvarda ismimi aradım. 3.600 lira vergi koymuşlardı... Varlık Vergisi'ni ödeyemeyen herkes Aşkale'ye sürgüne gönderilecekti... Bir süre sonra 78 yaşındaki komşum Asadur Efendi'yi Aşkale'ye gönderdiler. Asadur Efendi dükkânındakileri on beş-yirmi günde satmaya çalışmış ama yeterli olmamıştı... Eşim Aşkale'ye gitmemi istemiyordu. Sahip olduğu bütün mücevherleri hesapladık. Halen 2.600 lira açığımız vardı... Günler geçerken, vergiyi ödeyemeyenleri gruplar halinde Aşkale'ye gönderiyorlardı. Aşkale'den gelen haberler bizi titretiyordu. Eksi 20-25 derece soğukta, genç yaşlı demeden çalıştırıyorlarmış. Buna bile şükrediyorduk, çünkü çok daha başka şeyler olabileceğinden korkuyorduk... Her şeyini satarak vergiyi ödemeye çalışır hala 200 lira eksikliği vardır.

Kasapyan, kanun gömleği giydirilmiş bu el koyma ve hırsızlığı, *Bu, bize vurulan dördüncü ölümcül darbe idi.* Diye tarif edecektir.

6/7 Eylül Pogromu ve dehşetini kızı Janet'in birkaç cümlesiyle özetleyelim. Babam geldikten bir süre sonra yemeğimizi kız kardeşimle beraber yiyip yattık. Uyuduğum yerde babamın endişeli bir sesle "Yavaş olun, kızlar uyanmasın," dediğini duydum. Celal BeyAmca "Korkmayın, ben buradayım, size birşey olmaz" dediğinde hepimiz yataklarımızdan kalkmıştık. Dışarıdaki kalabalıkta sokak arkadaşlarımız da vardı. "Pandeli'yi denize attık," diye bağırırlarını duyduk, kucak dolusu çatal kaşığı evlerine taşıdıklarını izledik. Saat gece yarısı olmuştu... Gazinocu Mardiros'un sünnet edildiğini, restorandaki tüm tabak ve diğer eşyaların denize atıldığını duyduk. Uzun bir süre boyunca vapurla Büyükdere iskelesinden geçtiğimizde o eşyaları denizin dibinde görürdük... Balıklı Rum Mezarlığı papazının da

sünnet edildiğini... Ama en kötüsü istiklal Caddesi'nde yaşanmış....

Dipnot:

[\[i\]](#) Apraham Kasapyan, Kaç Kişisiniz Boğos Efendi? Çev. Öjeni Höllüksever, Aras Y. 2015

[\[ii\]](#) Kilis Kaymakamı Ali İhsan Bey (kayıtlarda İhsan Bey), daha sonra Dahiliye Nezareti Kalem-i Mahsusa Müdürü oldu ve soykırımla ilgili Halep Valisi Abdülhalik'in (Renda) suç ortağı olarak yargılanan Abdulahad (Abdullah) Nuri'nin İstanbul'da görülen davasında ifade verdi. Osmanlı İmparatorluğu'nun resmi gazetesi Takvim-i Vekai'nin 3540. sayısında Ali İhsan Bey'in verdiği ifadeyle ilgili şu bilgiler yer alır: "Dahiliye Nezareti Kalem-i Mahsusa Müdürü İhsan Bey Kilis Kaymakamı iken, Dersaadet'ten Halep'e gönderilen Abdullahat Nuri Bey'in tehcirin imha maksadına müstenit bulunduğunu ve, 'Ben Talat Bey'le temas ettim, imha emirlerini bizzat aldım. Memleketin selameti bundadır' diyerek kendisini de iknaya çalıştığını beyan etmektedir."